

9(с2)
5911
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 9.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. ДРАГОМАНОВ.

Микола Іванович Костомарів.

ЖИТЄПИСНИЙ ОЧЕРК.

У Львові 1901.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.
під зарядом К. Беднарського.

ТЗ (4укр) 5-8 Касов. узрѣ
1.1 см. Укр. 19 сб.

ИИБУ

І. Житєписний нарис.

Житєпись М. І. Костомарова мусить бути далеко інтереснішою, ніж звичайні біографії кабінетних учених, а надто в Росії. От через се дуже добре-б було, коли-б шановний наш історик знайшов час написати свої мемуари (споминки)¹⁾. Поки-ж що, з особистого житя його пройшло в печать не багато. Де що ж, що ми чули від його самого і від близьких приятелїв його, ми не вважаємо себе в праві пускати в публїку без згоди самого Миколи Івановича і в цьому нашому очерку

¹⁾ Костомаров справді лишив по собі споминки, а властиво автобіографію, доведену до 1877 р. Вона надрукована, на жаль, з пропуском розділу про „Кирило-Методієве братство“, про арешт і слідство над братчиками, в книжці „Литературное наслѣдіе Н. И. Костомарова. С. Петербургъ, 1890“, стор. 1—217. І. Ф.

спинимось найбільше на писаннях Костомарова, на його літературній життєписі.

Костомарів родився в 1817 р. 4 мая, в Вороніжській губернії, в Острогожському повіті, котрий в XVII і XVIII в. був частиною Слобідської, козацької України. З документів видно, що один Костомарів утік із Московщини за царя Івана Грізного до його ворога, кн. Андрія Курбського, і оселився на Волині. Потім Костомарови пристають до козацького руху в часи Острянина (1638) і переходять з утікачами волинськими, що тікали від Польщі, в Острогожчину, котру уряд московський назначив був для слобод українських. Здається, що така історія роду Костомарова не без інтересу і для розуміння характеру навіть наукових праць нашого історика.

Батько Миколи Івановича був дворянином і мав гарненький маєток, так що коли М. І. був на 10-ім року, то батько міг віддати його в ліпший тоді хлопячий пансіон у Москві. Дитина так була заскучила серед пансіонських порядків, що задумала була втікати. На вакаціях 1828 р. Костомарову довелося бути дома як-раз тоді, коли крепаки його батька вбили свого пана. Страшний случай сей дуже вразив

Костомарова і зарані відчинив йому очі на крпацтво і на панство. По смерті батька Микола зістав ся на руках матери, людини дуже щирої, доброї і простої. Ми її бачили в 1870-ті роки в Петербурзі: вона не інакше говорила, як по українському, а славний письменник зостав ся для неї все „Колею“, котрого треба пестити, як любу дитину.

Мати віддала Колю в пансіон, а потім у гімназію в Воронїжі. Скінчивши гімназію 17-літній Костомарів поступив у Харківський університет. Спершу він найбільше налягав на латину, а потім приїхав із-за границі проф. Лунїн і притяг його до історії. До того-ж тодішній Харків, де жили Квітка і Гулак Артемовський, був осередком українського руху, котрий там звязувавсь з рухом все-славянським (панславізмом). Звісно, що харківський університет дав Росії Григоровича і Срезневського, котрі в купі з Українцями-ж Бодяньським та Максимовичем (що вчились у Москві) та Венеліном були першими вченими славістами в Росії. Костомарів має багато звязків з тим початковим славянським рухом у Росії. Ще будши студентом університету, він звертав увагу на українську старовину

і народні пісні, про котрі вже писав у Харкові його старший товариш Срезневський. Але не став зразу Костомарів просто на наукову дорогу, — а скінчивши курс у 1836 р. поступив був у драгунський полк, котрий стояв у Острогожську. Тільки чудний юнкер почав більше звертати увагу на козацький архів, що був у місті, ніж на драгунські муштри, і сам полковник порадив йому кинути вояцьку службу для вченої, сказавши: „Ви швидше там зробите собі кар'єру“. Костомарів увільнившись з драгунів „по неспособности“, поїхав у Москву, де записавшись у вільні слухачі університету почав готуватись на „магістра“, звертаючи все більшу увагу на українську старовину і народню словесність.

В 1838 р. Костомарів надрукував по українському трагедію „Сава Чалый“, котрого тоді, слідом за коментарієм Срезневського до сфальшованої думи про Наливайка, вважали за героя XVI ст., а не XVIII ст., як звісно тепер. В 1839 р. Костомарів надрукував „Українські балляди“, потім до 1841 р. збірку стихів „Вітка“, трагедію „Переяславская ніч“, переклад „Жидівських мелодий“ Байрона, пісні з „Краледворського рукопису“ в аль-

манаху „Сніп“, а потім кілька стихів у альманаху „Молодик“. В „Молодику“ ж напечатав по московському написану статтю про українську літературу, в котрій перший раз виложений був систематичний погляд на неї в звязку з поглядом на „славянське відродження“ і „всеславянство“. В 1840 р. Костомарів здав магістерський іспит у Харкові; в 1841 р. він написав дисертацію „О причинахъ и характерѣ Уніи въ западной Россіи“. Назначений був уже час, коли Костомарів мусів, як звичайно, перед публікою оборонити свою дисертацію, коли це попечитель округа задержав оборону і написав міністрови, що в дисертації Костомарова деякі місця „слишкомъ рѣзки и неосновательны, сомнительны или неприличны“ і т. д. Попечитель так поступив не без ради звісного російського церковного проповідника, архієпископа Іннокентія, котрий одначе вспів сховатись за сьвітське начальство. Міністер, гр. Уваров, котрого теж часто й доси хвалять у Росії як приятеля наук і письменства (хоч він ворував і з Пушкіним), віддав дисертацію Костомарова на суд члена Академії, проф. Устрялова (потім офіціяльного історика царського), і відповідно до його суду, в

котрим між инчим докоряв Костомарову за охоту до „новини думок“ і за те, що він гудить духовенство, назива протестанство „чистою вірою“ і т. и. — звелів дисертацію Костомарова знищити. Через рік (1843 р.) Костомарів подав другу дисертацію: „Объ историческомъ значеніи русской народной словесности“, в котрій між инчим пробував по українським пісням показати психологічні типи з народнього життя. Цікаво, що на цю книгу напав ся звісний російський критик Белінский в „Отечественних записках“, тоді як Устрялов докоряв Костомарову між инчим і за те, що погляди його підходять під ті, які проповідують ся в „Отеч. Записках“. Це не першій і не остатній примір того, як навіть розумніщі російські письменники потрапляють, як кажуть, „в просак“, коли їм приходить ся судити про Українців. Белінському привидів ся в Костомарові „московський славянофіл“!

Скандал з дисертацією був винен тому, що Костомарову не дали катедри в Харкові і він мусів їхати вчителем у гімназію в Ровно, Роменської губернії. Тут він зібрав сам і через учеників збірку народніх пісень, котрі надрукував у „Малорусскому Сборнику“ Мордовцева аж в

1859 р. (Саратов). На Волині задумав Костомарів писати й історію Богдана Хмельницького. В 1845 р. Костомарів перейшов учителем у Київ, де скоро став університетським професором історії Росії. Тут печатав він „Славянскую Мифологию“ церковно-славянським письмом, котрої в світ не пущено, а скоро Костомарів був арештований в купі з Шевченком, Кулішем, В. Білозерським, Гулаком, Навроцьким і Оп. Маркевичем. Костомарова допитували в Києві і Петербурзі і після цілорічного замкнення в кріпости заслали до Саратова „за составленіе тайнаго общества, въ которомъ обсуждаемо было бы соединеніе Славянъ въ одно государство“. Думки й діла київського товариства, котре звали „Кирило-Методієвське братство“, доси не відомі ясно і навряд чи проявлять ся, доки не буде надрукований увесь процес його (в тім числі й записка Костомарова, котру в нього по приятельству виманив, щоб буцім то сховати, д. Юзефович, а потім віддав жандармам), а також переписка і мемуари його членів. Доси надруковано про нього в „Жизні Куліша“ в „Правді“ 1868 р. і в статі „Україна“ в „Колоколі“ Герцена 1861 р., н-р. 61, а також у спомині Ко-

121
стомарова про Шевченка в „Русской Старинѣ“ 1880 р. н-р 1, — взагалі мало і не в усьому однаково.

Найвірнішими нам здають ся слова статі в „Колоколѣ“, певно писані одним із братчиків. Ми привели ті слова цілком у своїй статі про Шевченка в „Громаді“ т. IV, стор. 123—124¹⁾. Ось найважніщі з тих слів: „Пробужденіе славянскихъ народностей быстро отразилось въ Украинѣ и подняло изъ летаргическаго сна народную мысль и чувство. Явилось стремленіе возродить умирающую подъ кнутомъ московскимъ и штыкомъ санктпетербургскимъ народность и возсоздать самобытную литературу“.

„Но идея панславизма принялась въ Украинѣ совсѣмъ не такъ, какъ въ Москвѣ, гдѣ она проявлялась или въ стремленіи уразумѣть смыслъ тропарей и букварей, или въ ритическихъ похва-

¹⁾ Си статія була написана самим Костомаровим. Пок Драгоманов передрукував її по смерті Костомарова окремою брошурою, додавши до неї своє переднє слово. Український переклад сеї брошури вийде в одній із найблизших книжочок „Літ. наук. бібліотеки“, де ми бажаємо з часом подати по змозі повну збірку документів про „Кирило-Методієве братство“. І. Ф.

лахъ старомосковской Руси, подъ которыя боязливо подкладывалась всероссійскому престолу надежда, простереть когда нибудь царственную десницу на славянскіе народы и уготовать имъ вождельнную судьбу Украины и Польши. Въ Украинѣ эта идея тотчасъ облеклась въ свѣтлую форму федеративнаго союза Славянъ, гдѣ бы каждая народность сохраняла свои особенности, при всеобщей личной и общественной свободѣ. Вмѣстѣ съ тѣмъ возникло убѣжденіе, что только этимъ путемъ Украина можетъ подняться изъ упадка и сохранить свой собственный, столь несправедливо и безжалостно поправный образъ...”

„Въ 1847 г. въ Кіевѣ по доносу студента, жандармскаго сына, Петрова, взято было подъ арестъ нѣсколько лицъ... Всѣхъ захваченныхъ притащили въ III-е отдѣленіе, гдѣ и засадили. Изъ ихъ бумагъ и писемъ оказалось, что всѣ они проникнуты идеею соединенія Славянъ и любовію ко всѣмъ славянскимъ народностямъ и украинской въ особенности, омерзѣніемъ къ крѣпостному праву и къ религіознымъ и національнымъ ненавистямъ и соболѣзнованіемъ о невѣжествѣ народа. Вмѣстѣ съ тѣмъ нѣкоторые письменно выражали

мысль, что было бы очень полезно, если бы существовало ученое общество съ цѣлью сближать умственную дѣятельность славянскихъ народовъ и распространять въ народъ просвѣщеніе“.

З цього видно, що поки що, реальні думки братчиків не йшли дальше того, щоб заложити на Україні щось подібне до тих „Матиць“, котрі вже закладались у західній Славянщині¹⁾.

Але такі Матиці і доси неможливі в Росії, і певно, що думку про „Українську Матицю“ треба булоб або покинути, або зложити її як тайне товариство. „III-е отдѣленіе“ бачило, що таке товариство вже й було в Київі, і присилувало братчиків (здасть ся, самого Костомарова) признатись у тому. „Подъ нравственною пыткою заключенія въ крѣпости“, каже автор статі в „Колоколѣ“, „принудили обвиняемыхъ наклепать на себя, что дѣйствительно было общество; съ своей стороны III-е отдѣленіе дозволило имъ представить вымышленное общество въ елико возможно извинительномъ свѣтѣ. Такимъ образомъ они написали, что ихъ обще-

¹⁾ Сербська в 1826 р., чеська в 1830 р., ілірська в 1842 р. М. Д.

ство касалось только западныхъ Славянъ, а не почиющихъ подъ кроткою десницею всероссійскаго монарха, который одинъ можетъ освободить ихъ изъ узъ нѣмецкихъ и турецкихъ...”

Арештування і висилка в Саратов, де Костомарів заставався без виїзду аж до 1856 р., спинили публичну, письменську працю Костомарова на кілька років: од статі „Мысли объ исторіи Малороссіи“ в „Библиот. для чтенія“ 1846 р. нічого з писань Костомарова не було печатано аж до 1856 р., коли, вже по смерті царя Миколая I., була напечатана його „Борьба украинскихъ Козаковъ съ Польшею въ первой половинѣ XVII-го вѣка до Богдана Хмельницкаго“. В 1856 р. при коронованю нового царя Костомарів одержав волю, але все таки професури йому не дали, навіть у Казанському університеті, і навіть не дозволили йому печатати збірку великоруських народніх пісень, котру він зібрав у Саратовщині в купі з д. Мордовцевою, а котра напечатана була аж 1862 р. в „Лѣтописяхъ Русской Литературы и Древностей“ Тіхонравова.

Життя в Саратові все таки не пропало даремно для Костомарова. Мати була з ним. Знайшлась і компанія, з котрої

потім у письменстві звісні стали: Чернишевський, Пипін, Варенцов (видав збірки пісень), Ровінський, Мордовцев. З Москви Бодянський досилав книги. Костомарів багато працював за ті часи, так що коли йому стало вільно печатати, він показав незвичайну письменську плодovitість. Тут же на вільних „низових“ поволжських степах Костомарову довелося побачити не тільки сьвіжу пам'ять про „вольницю“ козаків московської породи (Стеньки Разіна й инш.), а й висилки вільніщих із московських сектантів: Молокан і Духоборів; про все це він потім напечатав цінні твори. В часи проєктів увільнення кріпаків 1858 р. Костомарова, котрий офіційально числився чиновником при губернаторі, покликано до праці в губернським комітеті, котрий мусів дати свої уваги до тієї справи, яка тоді глибоко заворушала всі громади в Росії.

Аж в 1859 р., після того як Костомарів став у перших рядах між істориками в Росії, надрукувавши „Богдана Хмельницького“ (1857 р. в „Отеч. Записках“; в 1859 два томи, в 1876 три томи), покликав його петербурський університет, у котрому Костомарів читав з незвичайним успіхом до 1861 р., доки петербур-

ський університет не замкнуено з причини студентських маніфестацій проти дуже неадаптих правил. Тоді Костомарів став читати публичні лекції в купі з иньшими професорами і в печати виступав з думкою вільного університету.

Лекції ті він мусів закінчити серед великого скандалу. За промову на одному літературному вечері уряд вислав у Ветлугу проф. Пл. Павлова. Студенти комітету, котрий управляв „вільним університетом“, постановили для маніфестації закрити лекції, про що раптом заявили публіці на лекції Костомарова. Костомарів же сказав, що буде читати й далі, за що був окричаний. На дальші лекції ждали суперечки противників і прихильників Костомарова, і начальство само звеліло професорови не читати лекцій. Коли в 1862 р. петербурський університет знову відчинено, то міністерство не поклиало вже більше Костомарова і з того часу він зоставсь на державній службі тільки як член „Археографічної комісії“, від котрої він видав від 1863 р. 10 томів „Актовъ Южной и Западной Россіи“. Кілька років тому назад Костомарову назначено за працю в комісії жалованя ординарного професора університету (3000 рублів), щоб

замазати те, що його не пускають на університетську кафедру, а власне в Київ.

На скільки ми знаємо, чотири рази після 1860 р. були розмови київського університету (в котрому кафедра історії Росії пустувала з кінця 1859 до 1869 р.) з Костомаровим об кафедрі, і всякий раз начальство спиняло. В 1863 р. Костомарова навіть були записали в книгу, щоб бальотувати, по уставу, через два тижні. Але тим часом генерал-губернатор Анненков, котрий стояв на тому, що український рух, як демократичний, далеко небезпечніший для російського уряду, ніж польське повстанє), в купі з тодішнім ректором пр. Іванїшевим, котрий в цьому ділі грав дуже погану, дволичну і зрадницьку роль, довели до того, що до бальотованя не дійшло. Двічі після того спиняв діло міністер гр. Толстой, котрому, звісно, влегчувала се робити пасивність київських професорів і таки й податність самого Костомарова.

Так зостарівсь без користи для громади незвичайний професорський талант Костомарова, про котрого люде, що його чули в рр. 1859—1861 у Петербурзі, розказують з запалом. Російські порядки, можна сказати, заїли в Костомарові і по-

літичного діяча великої сили. При інших обставинах він би був дужий діяч демократично-федерального напрямку, не тільки серед „вищих“ верств громади, а й серед народу. Таким він і почав показувати себе в 1861—63 рр., коли опираючись на свої праці про український народ і для українського народу, для якого він був почав видавати наукові книги в його мові за гроші, що йшли на те з усієї Росії, Костомарів виступав з науково-політичними статтями до Поляків і Москалів (у „Современнику“ і „Основі“), в котрих подавалась думка про демократію і федерацію з пошаною всякого народнього індивідуума, як про єдиний спосіб улагоджування справ славянських, в тім числі й грізної тоді польської справи. Дивно було після того читати в 1878 р. статтю Костомарова „Полякамъ Миротворцамъ“, в котрій федераліст і Українець заговорив про польську справу не від імени народів польського, литовського, білоруського і українського, а від імени держави-Росії! Сумно було бачити, як Костомарів піддався цензурній забороні, виданій в 1863 р. сьв. синодом і міністром внутрішніх справ проти його заміру печатати український переклад Біблії і нау-

кових книг на українській мові і не по-
пробував печатати їх хоч у Галичині.
Сего року¹⁾ Костомарів зложив зібрані
з громади для цього діла гроші на руки
петербурської Академії наук на премію
за ліпший словник „Малорусскаго нарѣчія
на рускій языкъ“...

В усякім разі за Костомаровим ли-
шається велика заслуга наукова, а че-
рез те й громадська і навіть політична,
хоч і не так то й безпосередня. Його на-
укові праці показують, яку користь може
принести всій східній Європі український
громадський рух, навіть коли він не йде
досить вільно і енергічно. А під усіма
науковими працями Костомарова, навіть
такими, котрі, здається, далекі від Укра-
їни, чується завше серце українського
народовця.

Звісно, що найбільша частина праць
Костомарова положена на історію україн-
ського народу, і власне народу, котрого
перше мало вбачали поза князями та
гетьманами. Так окрім поіменованих вище
праць його треба тут згадати: „Черты
народной южнорусской исторіи“ і „Двѣ

¹⁾ Ті слова були писані в грудні 1880 р. І. Ф.

русскія народности“, в котрих Костомарів звів до купи нитки історії Київської Руси дотатарської і України козацької; далше „Гетьманство Выговскаго“, „Юрія Хмельницкаго“, „Брюховецкаго“, „Многогрѣшнаго“ і „Самойловича“ („Руина“), в котрих під путаниною воєнних походів, дипломатії і гетьманських ябед показано, як бив ся народ український, щоб удержати свою волю і єдність серед Польської, Московської і Турецької монархії. „Русская история въ жизнеописаніяхъ ея важнѣйшихъ дѣятелей“ слабує раз власне своєю біографічною рямкою, а в друге навіть забутом попередньої федеративної системи і династично-Рюриківською будівлею історії всіх Русів, через що Гедимінівська доба історії України вийшла у нашого історика дуже бліда, а Біла-Русь трохи не вся пропущена. Тільки й тут біографії літературних діячів України XVII століття дають живі образи й часто новий матеріал письменського життя України часів „братств“, коли просвіта в ній була ділом громадським, а не казенним.

Як український народовець, підступив Костомарів і до історії північної і східної Руси і там знайшов рухи й життя рідне українському; своїми творами про

великоруську історію Костомарів прислуживсь багато як для науки про народ великоруський, так і для зросту вільно-демократичних думок у громадах російських.

В першій творі своїй з історії московської „Бунтъ Стеньки Разина“ (1859 р.) Костомарів показав, як і московська козащина в своїй суперечці з боярським царством московським ставала як образ старих вільних порядків до-татарської Руси („удѣльно-вѣчеваго уклада“, по термінології Костомарова).

В „Сѣвернорусскихъ народоправствахъ“ (1863 р.) Костомарів показав образи найвільніших громад-держав на північній Руси: Новгород, Пскова і Вятки. В статях „Мысли о федеративномъ началѣ въ древней Руси“ (1861 р.) і „Начало единойдержавія въ древней Руси“ (1872 р.) Костомарів показав і в історії Московщини правду слів Madame de Staël: „C' est la liberté qui est ancienne et c' est le despotisme qui est moderne“¹⁾, котра стільки прислужилась в історико-політичній науці західньої Європи. В статях „Очеркъ домашней жизни и нравовъ великорус-

¹⁾ Вільність старша, деспотизм новітній.

скаго народа въ XVI и XVII стол.“ (1860 р.) Костомарів показав між иньшим осередок того „темного царства“ старої Московщини, котре дожило і доси і змальоване в комедиях і драмах Островського. В монографіях: „Иванъ Сусанинъ“ і „Куликовская битва“ показав він фальшивість казок, котрі служили для слави московських царів. Нарешті в біографіях царів і попів московських у своїй „Русской исторіи въ жизнеописаніяхъ“ Костомарів вивів цілий ряд осіб, котрі таким тяжким каменем налягали на бідний московський народ, не виключаючи й Петра Великого, котрий мабуть чи не був найтяжшим із тих каменів. Жаль тільки, що власне біографія Петра Великого написана в Костомарова так, що вона подабає більше на матеріял, ніж на біографію. (Причина, мабуть, тяжка болість автора, котру він видержав у 1875 р. разом з утратою матері).

Костомарів доторкнув ся з демократичного погляду й історії Польщі в книзі „Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой“ (1868 р.). Жаль тільки, що стара школа, котра зводила історичні устрої народів з духом їх, відвела Костомарова від показу того, як саме склав ся шляхетський стрій

Польщі, а примусила його бачити в хибах держави і панства польського в XVII—XVIII століттях національний дух.

Зачепив Костомарів і литовський народ, але мало, в статі „Литовская народная поэзія“. Торкнув також і придуманих німецькими лицарями Латишів і Естів у історії московської „Ливонской войны“ XVI ст.

Як усі славянолюбці свого часу, так і Костомарів має велику пошану для християнства і навіть до „православія“, котре звичайно вважають за найбільше славянську віру. Така думка не дала Костомарову оцінювати вагу протестантського руху в Білій Русі й на Україні в XVI століттю (і навіть правдиву вагу наших церковних братств тодішнього часу, як „Апокрізіс“ — „Югозападная Русь въ XVI ст.“). Тільки-ж православіє в Костомарова ніколи не доходило до такої темноти, як у московських славянолюбців і не вдержало його від змальовання таких образів, як Теодозій Печерський, Олександр Невський, Олексій митрополит московський, котрі далеко не збудять прихильности до церковности в російській громаді. Далеко інакше в нього вийшли власне противники православної церковности: „Стри-

гольники“ і „Жидовствующіє“ (в „Сѣвернорусскихъ народоправствахъ“), „Великорусскіе религіозные вольнодумцы XVI столѣт.“ „Духоборы и Молокане въ Саратовской губерніи“. В статі „Исторія раскола у раскольниковъ“ Костомарів, хоч спеціально й не працював над „расколом“, висловив думку, котра вже послужила провідною ниткою для праць иньших, то-б то, що „раскол“ а надто його безпоспівські секти — далеко не поступ назад (реакція), а скорше поступ вперед (прогрес) в церковному життю Московщини.

Ми бачили, що Костомарів від самого початку своїх наукових праць звертав увагу стілько-ж і на народню словесність, скілько й на політично-соціяльну історію. Він і на далі не кидав тієї словесности. Так окрім згаданих збірників пісень українських і московських він видав у купі з Пипіним у чотирьох томах „Памятники древнерусской письменности“, написав статі: „Легенда о кровосмѣсителѣ“, „Великорусскія народныя пѣсни“ (з поводу збірки д. Шейна), „Объ историческомъ значеніи Южнорусскаго пѣснотворчества“ („Бесѣда“ 1872 р.) і недавно „Исторія козачества въ южнорусскихъ народныхъ пѣсняхъ“ („Русская Мысль“ 1880 р.). Тіль-

ки-ж це слабіщі його праці (окрім остатньої), бо Костомарову бракує широкої порівнюючої методи, без котрої тепер нічого не подієш у тім крузі науки. Костомарів же не виходить у своїх порівняннях за тісний круг народів славянських. Звісно, що там, де Костомарів має діло з цілком краєвим, українським матеріялом, як на примір у статях про історію козацтва в піснях, там він стоїть міцно і праця його справді найліпша з тих, які були доси на тім полі. В ній можна показати хіба на дві-три помилки, котрі виходять через те, що Костомарів, мало знайомий з європейською народньою поезією, бере за виключно національні деякі бродячі пісні, а також на пропуски, котрі виходять, певно, через цензуру, (на прим. в піснях про кінець Січі і т. и.).

Доси також не покинув Костомарів і проб поетичних. Хоча стихів він уже й не пише від давна (по крайній мірі не печатає), але повісти історичні пускає в світ час од часу: „Сынъ“, повість з часів бунту Разіна; „Кудеяръ“, роман з часів Івана Грізного. На 1881 р. обявлено в „Историческомъ Вѣстникѣ“ його „Черниговка, былъ второй половины XVII вѣка“ і „Ольховнякъ, рассказъ изъ воспоминаній

возвратившого ся на родину изъ Сибири". Талановитим повістярем Костомарова признати не можна. Йому бракує барви й живости. Тільки-ж усе таки повісти його цікаві і показують доволі добре ті віки, з котрих Костомарів бере для них матеріял в актах старих часів. В усіх навіть московських повістях своїх Костомарів виводить також і Українців, в котрих завше показує більше людськості й духа волі.

За те в історичних працях, а надто після горячого „Основського“ часу Костомарів иноді мов би відступає від своїх українсько-федеративних думок і по крайній мірі його термінологія: „русскій“, „Россія“ „національные интересы“ і т. п. иноді плутається. І майже завше, коли в ньому блідне український народовець і федераліст, блідне й його історичний талант, блідне політична думка... На щастє, се трапляється з ним дуже рідко...

Писано 26 грудня 1880.

(Друковано в „Свѣті“ 1881, ч. 1—2).

II. Лист М. Ів. Костомарова до М. П.
Драгоманова.

Января 8. 1877 года.

Многоуважаемый Михаилъ Петровичъ!

Я письмо Ваше получилъ не ранѣе половины Ноября, а потому и отвѣчаю поздно. Извините меня, что не поступилъ по Вашему желанію и не отдалъ денегъ Н-амъ, потому что еслибъ я такъ сдѣлалъ, то всю жизнь не избѣжалъ бы придинокъ отъ многихъ другихъ хозяевъ этихъ денегъ, которые показали бы претензіи и недовольство: зачѣмъ эти деньги пошли другимъ а не имъ, и употреблены не такъ, какъ бы имъ того хотѣлось. И въ самомъ дѣлѣ: что Вы скажете, если со мной встрѣчается на желѣзной дорогѣ человѣкъ, который этихъ денегъ привезъ мнѣ до тысячи рублей (не своихъ, а сборныхъ) и въ 1863 г. распинался за мало-

русскій языкъ, а теперь совершенно оправдываетъ *legem Jusephoviciam* и говорить, что если мнѣ этихъ денегъ не нужно, то отдать ихъ на какое угодно общественное дѣло! *Mutantur tempora et mores*. Въ настоящее время я эти деньги положилъ въ билетахъ херсонскаго земскаго банка и храню въ банкѣ, составивъ на случай смерти моей завѣщаніе показывающее, чьи и какого рода эти деньги, которыя послѣ меня должны быть препровождены въ Минист. Нар. Просв. и обращены на народное образованіе въ Малороссіи. Денегъ было доставлено до 4000 р., изъ нихъ 1.300 истрачено на изданія Оpatовича¹⁾ и арифметики Конискаго, да дано авторамъ гонорара впередъ, но съ теченіемъ времени проценты отъ оставшихся накопились до того, что теперь скоро опять сумма достигнетъ 4000 р.

Я надѣюсь, что еще доживу до того времени, когда можно будетъ употребить эти деньги на то, на что они присылались, то есть на печатаніе Евангелія, а если

¹⁾ „Оповідання з святого Письма“ 1 вип. 1 виданіе 1863 р. Друге вид. вийшло в Київі незалежно від фонду Костомарова. М. Др.

не доживу до того, то другіе доживуть¹⁾.
Меня поучаєть этому примѣръ прежней
нашей исторіи. Возьмите: сколько пере-
мѣнъ въ отношеніяхъ центральної все-
російской власти къ Малороссіи пережито,
начиная отъ Мазепи, когда великій Петръ
говорилъ, что не намѣренъ ни єдинаго
пѣнязя братъ изъ Малороссіи въ свою
казну²⁾, а кончая варварскимъ закономъ
(распоряженіємъ, какъ смягчаєть началь-
никъ Гл. упр. по дѣламъ печати, профес-
соръ!) по просту нашего добрѣйшаго дру-
га Махайла Владиміровича³⁾ —

Нека ему буде вѣчна мука!
Бог убио и со га родно⁴⁾.

¹⁾ Як се вяже ся з тим, що Костомарів по
своїй смерті передав гроші Міністерству Нар. про-
світи (обрусительному!) — не знаємо. *М. Др.*

²⁾ Дійсно Петро І. говорив у гарячі часи
повстання Мазепи лишень за минуле, буцім у царську
казну „ни єдинаго пенязи брати не повелено“, а по-
тім царський уряд преспокійно брав податки на У-
країні і посередно на свої потреби, і прямо. *М. Др.*

³⁾ Юзефовича. *М. Др.*

⁴⁾ Хай йому буде вічна мука! Побив би Бог
його і того, що його вродив! — Слова із сербської
нар. пісні. *І. Ф.*

Съ каждымъ новымъ царствованіемъ новая политика, новыя отношенія!¹⁾ Кто поручится, зная такую нетвердую у насъ почву, что послѣ запрещенія пѣть малор. пѣсни и играть малороссійскія пьесы, не настанетъ время, когда великіе міра нашего будутъ восхищать ся этими пѣснями и покровительствовать преуспѣянію народнаго творчества?

Повѣрьте, что можетъ придти такой моментъ, когда Вы похвалите мое благо разуміе и поблагодарите меня, что я сохранилъ это ничтожное подаваніе для того, щобъ оно послужило первымъ подспорьемъ...

Одно только вѣрно знайте: эти деньги не обратятся ни въ чью частную собственность, пока находятся у меня. Много было уже лицъ добивавшихся ихъ, но я не отдалъ имъ, какъ и Вамъ.

Вашихъ плановъ о печатаніи за границею съ цѣлью служить Малороссіи я

¹⁾ Дивно се чути від знаменитого історика, котрому мусіло бути звісно, що де далі все більше провадилась на Україні система державно-національного московського централізму. Повертаня гетьманів по смерті Петра І. мало зміняє сю еволюцію, котра може мати свій кінець лишень з кінцем абсолютизму.
М. Др.

не роздѣляю. Публики малороссійской нѣтъ, а есть народъ, кѣторому нужны элементарныя книги, а не публицистика. Такая литература нужна, которая возможна только при полномъ согласіи съ властью, а не при какой бы то оппозиціи.

Вашъ глубокоуважающій

Н. Костомаровъ.

Ваши брошюры двѣ я читаль¹⁾. Въ нихъ много хорошаго, но давно извѣстнаго для тѣхъ, кто Вамъ сочувствуетъ; но нѣтъ такого, что нужно для поученія тѣхъ, кто еще думаетъ иначе, потому что не свыклись съ лучшими думами.

До сего листа мушу додати поясняючі уваги. В кінці 1875 р., коли печаталось пражське виданє „Кобзаря“ Шевченка, кружокъ Українців, котрий вів те дѣло, получивъ звѣстку з Праги, що грошей на викінченє того виданя не стає, а що типографія жадає плати. (Товариство ім. Шевченка, руководиме о. Качалою і Сушкевичем, не схотїло печатати повного „Ко-

¹⁾ „По вопросу о малорусской литературѣ“ і „Турки внутренніе и вѣншіе“. *М. Др.*

бзаря“ навіть за гроші!¹⁾). Я не належав до кружка видавців „Кобзаря“, але він обернув ся до мене з просьбою поїхати в Петербург і там просити Костомарова, щоб він позичив певну суму грошей з

¹⁾ Пок. М. Драгоманов, для якого тодішнє товариство ім. Шевченка було свого рода „болюча в серці рана“, очевидно помиляв ся, подаючи так категорично „отсе твердження. Поперед усього пок. Качала приплутаний тут зовсім не до речі; ані в тов. Шевченка, ані загалом у ніякім львівськїм товаристві він ніколи не верховодив уже з тої причини, що не жив у Львові. Щож до твердження, немов би товариство ім. Шевченка не хотіло друкувати повного „Кобзаря“ навіть за гроші, то воно не має ніякої підстави. Члени товариства, що тоді завідували ним, заявляють, що загалом ніхто не пертрактував з друкарнею товариства в справі друкування „Кобзаря“, отже й про якусь нехоть до такого друкування „навіть за гроші“ не може бути мови (Шор. Ю. Романчук, Причинки до тексту поезий Т. Шевченка, Записки Н. Тов. ім. Шевченка т. XXXIII, стор. 3). Чи справді в Празі друковано „Кобзаря“ тому, що його редактор пробував тоді в тім місті, як каже д. Романчук, посьмію сумнівати ся; мені здаєть ся, що редактор „Кобзаря“ пробував у Празі тільки тому, щоб доглядати друку, і міг би був так само добре пробувати у Львові, коли-б „Кобзарь“ був друкував ся тут. Правдоподібно кружок, що взяв ся за виданє „Кобзаря“, відразу постановив — не знати з якої причини — оминати Львів і удати ся до Праги. Варто-б вияснити сю справу, поки ще живють головні її діячі. *І. Ф.*

того капіталу, котрий збирав ся в 1862—63 рр. на видане українських популярних книг і перекладу Біблії. Саме тоді д. Куліш передав мені право власности на видані ним за кордоном частини Біблії і рукопис усього Нового Завіту, на печатане котрого поручав мені зібрати гроші. Вислухавши просьбу видавців „Кобзаря“ я сказав їм, що беруся передати її Костомарову, але додав, що я маю свої види на Костомарівський фонд, а власне хочу просити грошей на видане за кордоном Нового Завіту в перекладі д. Куліша, вважаючи, що фонд збирав ся властиво на таку ціль... „Кобзарники“ нічого не мали против мого заміру і навіть поручили мені внести мою просьбу Костомарову і від них.

З сими двома просьбами явив ся я на Різдво 1875 р. в Петербурзі перед Костомарова, але той рішуче одрік мені на сї просьби: на перву на тій підставі, що фонд він збирав на цілі спеціальні, в котрі не входить ні видане „Кобзаря“, ні які небудь позички, а на другу на тій, що фонд-би-то зібраний на видане української Біблії в Росії, а не за кордоном. На остатнє я замітив, що по російським постановам видане Біблії для православ-

них, се монополія сьв. Синоду і що коли-б той наважив ся видати українську Біблію, то для того не треба-б було ніяких приватних фондів; але певно пройде не мало часу, поки сьв. Синод, котрий забороняє всякі релігійні книжки українські і проповідь „на простонародныхъ нарѣчіяхъ“, надумає ся на виданє української Біблії. На се все Костомарів відповів мені, що ні за що не дасть грошей на виданє Нового Завіту не ухваленого сьв. Синодом.

З тим я й вернув ся в Київ, а через кілька часу поїхав за кордон. Пробуваючи в Відні лїтом 1876 р. я одержав від „Кобзарників“ нову просьбу: обернутись до Костомарова на підставі закликку „Основи“ до збору фонду, що був у него, і попрохати вияснити, скільки було зібрано на той фонд грошей, скільки зостає ся, хто складає обіцяний комітет, котрий мусить орудувати фондом, і які взято міри, щоби фонд служив своїй цілі. На сї запити, — як бачите, не на всі — одержав я відповідь у листї, що надруковано више¹⁾).

Мушу додати, що в 1880 р., в часи Льоріс-Меліковських „в'яній“ Костомарів

¹⁾ Чому „Кобзарники“ самі не обернулись до Костомарова просто, сего я не міг зрозуміти. *М. Др.*

заходжував ся коло „власти“, щоб примирити її з українофільством (статї в „Русской Старинѣ“ і „Вѣстникѣ Европы“) і вимолити в неї дозвіл на виданє українського перекладу Євангелій, обіцяючи тим викорінити штунду і т. и. Та „власть“ не подалась. Тодї Костомарів розпорядив ся фондом зовсїм незгідно з умовами, на котрі він збирав ся, а власне оддав його в руки Імпер. Академії Наук з тим, щоб вона видала з него премію за найліпший словник українсько-російський (малорусско-русскій) з умовою, щоб той словник був написаний правописю — Максимовича!

Чи Костомарів сам надумав ся на такий ужиток фонду, чи за радою якого кружка земляків, того я не знаю. Які причини задержують появу українського словника, про котрий говорили нераз як про річ майже викінчену, те-ж не знаю.

III. Два жарти М. Ів. Костомарова.

Хто знав М. Ів. Костомарова, той міг запримітити, що в ньому не було нічого педантичного. Се був чоловік простий і любив жарт і сьміх. Між инчим він послугував ся для жарту і своєю безмірною пам'ятю і начитаністю в старих документах церковно-славянських і руських¹⁾. В одній газеті (здаєть ся „Новости“) незабаром по смерті М. Ів. було напечатано два такі жарти його в статі Д. Л. Мордовцева „Памяти Н. И. Косто-

¹⁾ Варто тут привести той жартливий церковно-славянський напис, який він в часи свого професорства в Петербурзі помістив був над дверима свого помешкання і потім надрукував у своїй автобіографії. Ось він: „Блицы отъ юнѣйшія братіи честныи науковѣцательницы сущія во градѣ семъ восхошуть, нѣкоего ради орудія, прійти въ домъ мой, да благоволятъ посѣтити мя въ дни... а часы...“ (Лит. наслѣдіе, стор. 123) І. Ф.

марова“. Ми радимо перепечатати їх, бо в старій газетї не лѣгко до них добрати ся. До того додамо, що ми чули ще про два подібні жарти Костомарова, а власне оповіданє на церковно-славянській мові В. Аскоченського (звісний публіцист клерикально-реакційний) про те, як він, понукаємий благочестием, кидав каміне на голі статуї мітологічні в Літньому Саду в Петербурзі і як за те був арештований поліцією, — а другий — „извѣтъ“ (донос) Кояловича „Великому Государю на его Государевыхъ людишекъ, черкасовъ Николку Костомарова, Ваську Бѣлозерскаго и Пантюшку Кулѣшова“, писаний мовою московських грамот XVII ст. Може в кого заховались копії і з сих жартів. Ось перший жарт по копії Д. Л. Мордовцева:

Сказаніє о бѣсовствѣмъ искушеніи, како лукавый бѣсъ прелсти единаго отъ старецъ богомерзкимъ игрищемъ. Повѣсть зѣло умилна, послушати дивно.

Въ лѣто отъ Р. Бога Слова 1860-е декемврія въ 5 день бысть чюдо велми чюдно и зѣло ужаса исполнено, внегода повѣда ми единъ отъ старецъ. Бывшу на-

вечерію великаго и свѣтлаго дне святаго
Николая епископа Міръ Ликійскія чюдо-
творца, хотящу ми ити въ храмъ все-
нощнаго ради бдѣнія, искушаемъ сый отъ
присноборюща мя бѣса, совратихся съ
пути истинна и текохъ въ позорницу, юже
устрои діаволъ на уловленіе душъ чело-
вѣческихъ, идѣже окаяніи волохи тво-
ряху мерзопакостную игру, юже нарекли
есть „Пророкомъ“, благочестивый же, въ
Бозѣ почившій царь и государь всеа Рус-
сіи самодержецъ Николай Павловичъ, не
терпя таковыя мерзости, премудрѣ по-
велѣ ю во „Осаду Гента“ преименовати
великаго ея беззаконія ради. Съдшу же
ми на мѣстѣ, еже купихъ за тридесять
сребренника, и озрѣхся, и видѣхъ мно-
жество много мужей, женъ и дѣвъ со-
бравшихся того позора для, и се внидоша
блудницы мерзкія, плясовицы, дщери Иро-
довы, невѣсты сатанины, жены адамовы, и
начаша плясати и бедрами потрясати, но-
гамъ же ихъ бысть подъятіе веліе искуше-
нія ради очесъ чловѣческихъ. Ктому же
сотворися шумъ геенскій и играніе муси-
кін, и свирѣли, и посвистѣли, и бубны и
домры и накры, и скрипицы, и тимпановъ
удареніе веліе, яко, мню, храминѣ поко-
лебати ся. Посемъ нечестивіи фразы бо-

гинную латинскую воображаху, некоего глаголемаго пророка въ ризахъ бѣлыхъ одѣянна, многоцѣннымъ каменемъ украшенна, въ измечтанныхъ сапозѣхъ на царствіе вѣнчающе, великому пѣнію бываему и козлогласованію, и кличу неподобному и тимпанному звененію. Яви ся же нѣкая жена, мати того пророка себе творящи, и поющи и вопіющи скорбными гласы, и лицедраніе и руку ломаніе творящи, и мечущи ся ово во едину, ово во ину страну. Посемъ же пѣнію многу свершившу ся, сѣдящу пророку тому на мѣстѣ своемъ, блудницамъ же окрестъ его скачущимъ и служащимъ ему, и возьмъ чашу вина исполнену, и воспѣ пѣснь бѣсовскую, и се, оло чюда неслыханнаго! — внезапно изыде изъ земли огонь и куреніе дыма, и сотворися громъ и трусъ неописанный, и потрясся храмина и распадеся даже до основанія ея и погребе пророка того и любодѣйци его, и вся кланяющаяся ему, и отыдоша ко отцу своему сотонѣ въ огонь вѣчный, во тьму кромѣшную, въ сѣру шипучую, въ муку неизглаголанную. Людіе же безумніи, видяще бываемая, аки бѣсны, извѣся языки свои, непотребно и неустанно на тотъ часъ зываху: Тамберликъ, Тамберликъ, нѣ-

когого Тамберлика скомраха и пѣвца бѣсовскаго величающе и честь ему воздающе. Азъ же, братіе, видяй, яко звѣроуловленъ бывъ и поруганъ отъ лукаваго бѣса, изыдохъ вонъ, плакахся горько о согрѣшеніи своемъ. Аминь“.

А ось уривокъ изъ „Паломника старцевъ Николая и Пантелеймона, странствовавшихъ ради подвига душевнаго во странѣхъ италійстѣхъ“.

...„Егда же всекозненный бѣсъ разлучи старцы, тогда старецъ Пантелеймонъ водворися во градъ Флорентѣ, старецъ же Николай потече во предѣлы гелъветійскіе, срѣте же на пути своемъ нѣкоего воина россійска отъ пребывающихъ во странѣхъ саратовскихъ и совокуписта ся и потекоста. Притекшими же има въ горы зѣло высоки, имъ же верхи снѣга и льда исполнены суть, со многотщаниемъ придоста въ нѣкій градъ нарицаемый Сіоно, и узрѣста нѣкій замокъ ветхъ зѣло, стоящъ на горѣ зѣло высокой, стезя же едина мала ведуща ко замку тому. И поиде воинъ и взыде на верху горы, и поиде за нимъ старецъ Николай, и узрѣ, яко стезя покосися и каменіе, еже ограждаше стезю, обвалися, и нужда бѣ сотворити два ступленія зѣло страшна, понеже про-

пасть бѣ одесную, ошуюю же гора аки стѣна, простираніе же ступленія того яко нозѣ единыя широту имуще и ктому скать бѣ къ пропасти. Мужественно же сердцемъ укрѣпися старецъ Николай и прииде и възиде и узрѣ царствія мірска, сирѣчь гельветска союза кантона Валлиса землю, и постоявъ мало, восхотѣ нисходити. Обаче всекозненный бѣсъ страхъ и трепеть всели въ старца посмѣянія ради, яко никакоже возможе старецъ къ прежде реченному пути низыти. И прииде нѣкая баба, лѣтъ 80 имущи, и низведе старца. По семъ лукавый бѣсъ хотяше веліе посмѣянiе сотворити, всели такожде страхъ въ сердце воина, яко и оный воинъ не можаше никако низыти, дондеже она баба низведе его долу. Тогда бѣсъ призва множество бѣсовъ и восплескаша руками своими и възграша на гусяхъ и домрахъ и сопѣляхъ, глаголюще: „алай! алай!“ (се есть бѣсовскій ясакъ, якоже ура наше, зри печер. жит. Памвы святаго) — „посрамихомъ воинство христолюбивое російское! Се бо исчезе храбрость его: ветха бо деньми жена юнаго сего воина прииде спасати. Возрадуемся, братіе бѣсы, о таковѣмъ посрамленіи воинства христолюбиваго російскаго!“ И велія утѣха

бѣсомъ бысть. Старецъ же Николай зѣло печаловася о семъ, якоже и болѣзнію слабости афедронныя одержимъ бысть скорби ради о поруганіи всероссійскаго воинства“.

FILED